

HALKBİLİMİ
ARAŐTIRMALARI DERNEĞİ
FOLKLOR RESEARCH ASSOCIATION

ULUSLARARASI
Halkbilimi
ARAŐTIRMALARI
DERGİSİ

Uluslararası Halkbilimi
Araştırmaları Dergisi

Sayı 5, Yıl 2020 | Issue 5, Year 2020

Geliş Tarihi: 22.08.2020 Kabul Tarihi: 11.11.2020

Entry Date: 22.08.2020 Accepted: 11.11.2020

GÜVEN, F. (2020), “Sosyo-Politik Yapının Fıkra Tiplerindeki Dönüşüme Etkisi (Kars Örneği)”, Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, S.5, s.92-106.

SOSYO-POLİTİK YAPININ FIKRA TİPLERİNDEKİ DÖNÜŞÜME ETKİSİ (KARS ÖRNEĞİ)

The Effect Of Sociopolitical Structure On The Transformation In Humorous Anecdote Types

Filiz GÜVEN*

Özet

Kolektif yaratma gücünden meydana gelen sözlü kültür ürünleri; bireysel, toplumsal bilinç biçimlerini yansıtmaları bakımından kültürlerin psikodinamik ve sosyolojik unsurlarını üzerinde taşımaktadır. Özellikle efsane, mit, halk hikâyesi, destan gibi türler fıkralara oranla daha çok toplumsal öğeler içerirken, fıkralar bu toplumsal öğelerin yanı sıra yerel öğeler içermesi nedeniyle de diğer anlatılardan daha yoğun bir şekilde bireyin duygu dünyasına yönelik gönderimlerde bulunmaktadır. Bu nedenle fıkra ile ilgili yapılan değerlendirmelerde tarihsel ve kültürel öğelerin yanı sıra anlatı formunun iç dinamiğini belirleyen unsurlar da ön plana çıkmaktadır.

Toplumbilimciler, akademisyenler; iletişim teknolojilerinde yaşanan değişim sonrası kültürler arası geçirgenliğin arttığını, bazı anlatı türlerinin küresel bir boyuta evrildiğini ve ortak öğeler oluşmaya başladığını belirtmektedirler. Her ne kadar fıkraların da bu değişimden etkilendiği, ortak fıkra tipleri ve söylemlerinin geliştiği öne sürülse de teknolojinin henüz yeterli derecede kendini göstermediği kültürel alanlarda fıkra tiplerinin hâlâ yerel özellikler taşıdığı ve bunların iç dinamiğini toplumun hiyerarşik dengelerinin belirlediği görülür. Yani baskın ve yaygın olan kimlik, kendisine göre daha az varlık gösteren diğer bir kimlik üzerinde bir çeşit güç oluşturmakta ve etkisini fıkralar aracılığıyla ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda çalışmada; fıkra türü özelinde yaşanan değişim, dönüşüm ve bu dönüşüme meydan veren unsurlar, toplumu meydana getiren kimlik, etnisite, kültür gibi temel öğelerle birlikte ele alınmış ve bu kapsamda sosyo-politik yapının fıkra üzerindeki etkisi dönüşüm kavramıyla okunmuştur. Kars fıkraları özelinde maddi yaşamdaki ideolojik ve siyasal biçimlenmelerin folklor unsurlarını şekillendirdiği/etkilediği savından hareketle Türk siyasi yapısında meydana gelen değişimlerin ve demografik unsurların günlük yaşantıda beliren anlamlandırılma sonucunda fıkra tiplerine neden ve nasıl etki ettiği belirlenerek konuya farklı ve güncel bir formda yaklaşılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkra, Fıkra Tipi, Sosyo-politik Dönüşüm, Kimlik, Sözlü Kültür Ürünleri.

Abstract

Oral cultural products consisting of the power of collective creating carry the psychodynamic and sociological aspects of cultures in terms of reflecting individual, social consciousness forms. While especially types like legends, myths, folktales, epics include more social elements, humorous anecdotes refer to individual's emotional

* Dr. Öğretim Üyesi -Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-9123-929X, filiz_guven@hotmail.com

world more intensely than other narratives because they contain local elements along with these social elements. In this context, the factors determining the internal dynamic of the narrative form come into prominence in the evaluations that have been carried out.

Sociologists, academicians indicated that after the change in communication technologies, cross cultural permeability has increased, and some narrative types have evolved to a global extent and common elements have begun to form. Although it has been suggested that humorous anecdotes are affected by this change and common anecdote types and discourses are developed, it is seen that anecdote types still have local features in areas which technology has not yet manifested itself sufficiently and society's hierarchical balances determine their internal dynamics. In other words, the dominant and common identity creates some kind of a power over another identity that has less existence than itself and reveals its effect through humorous anecdotes. In this context, the change, transformation and the factors causing this transformation in the study have been dealt with the basic elements such as identity, ethnicity, culture that create society and thus, the effect of sociopolitical structure on humorous anecdote has been discussed with the concept of transformation. As a result of the meaningfulness of the changes in the Turkish political structure and the demographic elements that appear in daily life, it is aimed to approach the issue in a different and updated form by determining why and how it affects the types of humorous anecdotes based on the argument that ideological and political formations in material life shape / affect folklore elements specific to Kars anecdotes.

Key Words: Humorous Anecdotes of Kars, Anecdote Type, Sociopolitical Transformation, Identity, Oral Cultural Products.

Giriş

İnsanlık tarihinin değişim üzerine kurulu olduğu, sosyal yaşamın en temel argümanlarından. Bu haliyle değişimin süresi, nedenleri, niçinleri ve bunların hangi koşullar altında hangi ölçüde gerçekleştiği; baskın kültürlerin alt kültürlerle, alt kültürlerin baskın kültürlerle hangi noktalarda etki ettiği; “değişim” ile değerlendirilmelidir. Toplumsal değişim ya da kültürel değişim, koşulların hazır olması durumunda gücünü toplumun bütün üyelerinden alan ama genelde bir üyenin ya da bir grubun önderliğinde gerçekleşen bir süreçtir. Değişimin bireyleri aşan bu işleyişi, genel karakteri itibariyle onun sosyal yaşamdan azat edilemeyeceğini; iktidar güce ve bu gücün yarattığı algı yönetimine göre yönünü belirleyeceğini göstermektedir. Toplumsal değişimin genel çerçevesi doğrultusunda herhangi bir toplumsal grup içerisinde yaşanan değişim, grubun değerleriyle şekillenen öznenin davranışlarında dönüşüm¹² meydana getireceği için sonuçları bakımından önemlidir.

Türk folklor ürünlerine yönelik çalışmalar genellikle masal, destan, hikâye gibi belirli alanlarda yoğunlaşmış olmasına karşın; bu makaleye esas teşkil eden fıkra gibi bazı anlatı türleri üzerine yapılmış araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu sınırlılık Özdemir'in (2010: 27) Nasreddin Hoca fıkraları ile ilgili çalışmasında vurgulamış olduğu, “...fıkra belleğinin daha ayrıntılı bir şekilde çözümlenmesi gerekmektedir.” görüşünün fikrayı şekillendiren mekân, zaman, kahraman vb. açılardan metin merkezli çalışmalardan daha ziyade sosyolojik,

¹ Burada, değişimin dönüşümle sonuçlanması ile kastedilen değişen bir durumun ya da bir olgunun kalıcı bir davranışa veya gerçekliğe bürünmesidir.

antropolojik, tarihsel boyutlarıyla ele alınmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu türe yönelik çalışmalar, Yıldırım'ın ve Sakaoglu'nun konuyla ilgili çalışmaları sonrasında genel olarak uzun bir sessizlik dönemi içine girmiş; yerel tipler ve bu tiplerin barındırdığı temel özellikler tarihsel yapıdan uzak, mevcut zaman dilimi bağlamında kalmış ve çoğunlukla tanıtım mahiyetinde çalışmalarla sürdürülmüştür. Son yıllarda özellikle kuramsal anlamdaki çalışmaların alan yazına bir yenilik getirdiğini belirtmek gerekirken birlikte bu çalışmalar daha ziyade tespit edilen fıkra metinlerini ilgili kuramlara uyarılmanın ötesine geçememiş, konuya ilişkin soru ve sorunların çözümüne istendik anlamda cevap vermemiştir. Tüm bunlardan hareketle fıkra türüne yönelik yapılacak çalışmalarda; çalışmanın tarihi, kültürel, ekonomik, güncel, politik vb. durumlar ile ilişkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim fıkra konularının cemiyet-insan münasebeti sonrası ortaya çıkan karşıtlıklar, düşünce ve davranış farklılıkları üzerine (Yıldırım, 1999: 5) kurulu olması; fıkralarda kurulan toplum yapısının bir tesadüf sonucu oluşmadığını, çeşitli güç dengelerinin etkisiyle tarihsel ve günlük yaşanmışlıklar üzerine kurulu olduğunu gösterir ki bu durum fıkra çalışmalarının belirtilen çizgide ilerlemesi için bir gerekçedir.

Fıkraların zamansal ve mekânsal genişliği düşünüldüğünde, belirtilmeye çalışılan kavramsal çerçeve içerisinde, bu çalışmanın temel metodolojik yaklaşımı; değişim, dönüşüm ve bu dönüşüme ortam sağlayan unsurları; toplumu meydana getiren kimlik, etnisite, kültür gibi temel öğelerle birlikte okumak ve bu kapsamda dönüşüm kavramını Kars fıkraları özelinde yorumlamaktır. Bu anlamda çalışma, günümüzde varlığını yitiren ya da yitirmek durumunda olan fıkra tiplerini belirtilen hususlar açısından değerlendirecek; bunu yaparken metin merkezli bir yaklaşımdan ziyade reel yaşam ve tarih merkezli unsurlarla halkbiliminin yorumlanmasına ve eldeki verilerin benzer formlarda yeniden üretilmesi probleminden kurtulmasına fırsat sağlayacaktır. Çalışma bulguları ve çalışmada verilen örnekler, yazarın Kars'ta yaşadığı dönemlerde ve daha sonraki süreçte bölgeye yaptığı ziyaretler esnasında, gözlem (katılımlı-katılımsız), mülakat gibi halk bilimi araştırma yöntemleriyle elde ettiği verilerden oluşmaktadır. Bu çerçevede, öncelikli olarak çalışmaya esas teşkil eden fıkra tiplerinin oluşumuna meydan veren etkenler tarihsel gerçekliklere bağlı olduğundan, Kars ilinin tarihsel yapısı ve buna bağlı olarak yaşanan demografik değişim hakkında bilgi verilecek; sonrasında ise tarihsel olaylar, demografi ve bunun fıkra türü üzerindeki etkileri toplumsal dönüşüm kavramıyla birlikte okunacaktır.

Kars İli Sosyo-Demografik Yapısı

Kars, bulunduğu konum itibarıyla Anadolu'nun Kafkaslarla ve Türk dünyasıyla kesiştiği bir coğrafyadadır. Bu konum tarihî çizgisiyle bir avantaj gibi görünmekle beraber, Kars, bu avantajını siyasal yapıyla birleştiremediğinden konumunu büyük oranda dezavantaja dönüştürmüştür. Selçukluların bölgeye gelişiyle birlikte Batı Türklüğü için tarihte yerini alan bölge uzunca bir süre Selçuklu Devleti, ardından Osmanlı Devleti bünyesinde yer almış; 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrası Rus hâkimiyetine geçmiştir. Rusların savaştan çekilmesi üzerine 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Anlaşmasını imzalaması ile kısa bir süreliğine Türk hâkimiyetine giren Kars, Mondros Ateşkes antlaşmasınının 11. Maddesi gereğince boşaltılmış ve İngilizler tarafından işgal edilmiştir (Oran Arslan vd., 2012: 96-97). Devam eden süreçte, Büyük Kars Kongresiyle (17-18 Ocak 1919) Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti kurulmuşsa da 12 Nisan'da Kars'ı işgal eden İngilizler, meclisi dağıtarak mebusları sürgüne göndermişlerdir. 30 Ekim 1920'de Kazım Karabekir komutasında bölgeye giren Türk ordusu, İngilizler tarafından bölgeye yerleştirilen Ermenilerin bölgede yaşattığı huzursuzluğa son vermiş ve Kars bu tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti topraklarına dâhil edilmiştir (Oran Arslan vd., 2012: 96-97).

Özellikle XIX. yüzyıl içerisinde Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında yaşanan mücadelelerinin kilit noktası olması; ekonomik, sosyal ve siyasal açılardan sürekli zarar görmesi, günümüze kadar süregelen bazı problemlerin doğmasına yol açmış ve bu problemlerin bugün de varlığını belirli oranda, belli noktalarda sürdürmesine neden olmuştur. 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonrasında yaşanan ve bölgede “kırk yıllık kara günler” olarak bilinen işgal dönemi Kars'ın ilerleyen sürecine önemli damgalar vurmuştur. İşgalin getirdiği en önemli öğelerden biri verilen ve alınan göçlerdir. 1871, 1873, 1874 ve 1876 tarihli salnamelerde Rus işgali öncesi yıllara göre, Kars ili toplam Müslüman nüfusu sırasıyla: 19.580, 23.253, 23.253, 19.420; gayrimüslim nüfus ise yıllara göre: 2.484, 1.810, 1810, 4.815 (Oran Arslan vd., 2012: 90-91) şeklindedir. İlerleyen dönemlerde savaşlarla birlikte yaşanan toprak ve insan kaybı nüfusla ilgili net bilgilerin olmamasına neden olmuştur. I. Dünya savaşının ardından Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmış ve buna göre Kars nüfusu toplamda 204.846 olarak açıklanmıştır. Burada ilk dikkat çeken, bölgedeki nüfus yoğunluğunun siyasi ve askerî nedenlerden dolayı artmış olduğudur (Oran Arslan vd., 2012: 95).

Bölgenin doğal yapısı gereği yaşanan birçok siyasi olay, bilinçli bir formda yapılınc günümüz algılamalarının zeminini hazırlamıştır. İşgal öncesinde Osmanlı toprakları olan bölgede, Rus

işgali sonrasında Türk ve Müslüman nüfusa yönelik uygulamalar neticesinde demografik yapının değiştiği görülür (Oran Arslan vd., 2012: 95). Birinci Dünya Savaşı sonrası Kars'ın demografik yapısını etkileyen olaylardan biri de Ermenilerin bölgedeki tehditleridir. Bölge insanını göçe zorlamalarına rağmen yapılan mücadele ve halk oylaması Türklerin nüfus üstünlüğünü göstermesi açısından önemlidir (Oran Arslan vd., 2012: 95). Bölge insanı bu dönemde yaşananları birinci ve ikinci kaçakaç olarak adlandırmaktadır. Ailelerin bölündüğü, ekonomik sıkıntıların had safhaya ulaştığı, ölüm kalım mücadelesinin verildiği bu topraklar tarihi anlamda dün kalan ancak bugüne kadar süren ve fıkralardaki tiplerin oluşumuna zemin hazırlayan sürecin gelişimine katkı sağlamıştır. Bu çerçevede işgal dönemi olarak bilinen sürecin öncesinden itibaren bu coğrafyada yaşayan ve dolayısıyla coğrafyanın yerlisi olan insanlar bölgeye dışarıdan gelenlerce “Yerli”³ olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yaşayan, daha öncesinde de Akkoyunlu ve Karakoyunlu gibi Türk devletlerinin sınırlarında bulunan bölge insanı, bu anlamda Malazgirt Savaşı öncesinden itibaren Türkleşen coğrafyanın ilk temsilcileri şeklinde görülmelidir. Sultan Alparslan'ın Malazgirt Savaşı'ndan yedi yıl öncesinde fethettiği Kars ve Ani, bu tarih itibarıyla Türkleşmeye başlayan Anadolu'daki ilk yerleşim birimlerindedir. Buna karşın bölgeye diğer coğrafyalardan gelen kitleler Kars'ın yerli ahalisine Rus işgali esnasında Ruslarla iş birliği yaptığı iddiasıyla olumsuz bir sıfat kullanmaktadır. Rusların yüzlerce yıllık politikası olan böl-parçala-yönet anlayışının bir sonucu olan ve bölgedeki Türk ve İslam kitlenin bir arada olmasını engellemeyi hedefleyen bu yönetim şekli; o günlerden bugünlere sosyal, siyasal ve ekonomik unsurları bakımından miraslarını bırakmıştır. Bölge insanı Rus işgali sonrasında günümüz Gürcistan topraklarından Kars'a gelmek zorunda bırakılmıştır. Yaşadıkları alanlarda can ve mal güvenliği kalmayan bu kitle ilk olarak Osmanlı sınırları noktasında Kars, Ardahan, Iğdır, Muş, Erzurum gibi yakın yerlere yerleştirilmiştir. Genel manada Türk olan kitle mezhepsel bölünme sonrasında Hanefi ve Caferi diye ayrılmış ve bu ayrılığın fark edilmesi adına Caferi kitle: Azeri, Hanefi kitle: Karapapak, Terakime⁴ ifadesiyle anılmıştır. Kentin nüfusunu oluşturan bu etnik gruplar Kürt nüfus dışında Türk olmalarına rağmen hem kendilerine has tarihsel, dinsel ve sosyolojik özelliklerini ifade etmek hem de diğer gruplarla “ötekilerle” aralarındaki farklılıkları ortaya koymak için kendilerini bu tür etnik kimliklerle tanımlamaktadırlar (Özyakışır, 2017: 1131).

³Yerli, yerleşik ve tarımcı topluluktan olup “Türk” kimliğinin çeşitli adlarla anılan ancak ana ve aidiyet kategorisi “Türklük” olmakla birlikte yerel ve etnografik ikincil referansları olan, tamamen Sünni Müslüman olan bu grup içinde “Yerli”, İç ve İç batı Anadolu'da “Manav”, Artvin'de “Pallık”, Elazığ'da “Gakkoş”, Erzurum'da “Dadaş” (Aydın, 2012: 11) Kars'ta ise “yerli” olarak geçmektedir.

⁴Türkler, sözcüğünün ağızlarda bozulmuş şekli olan Terekeme.

Demografik Değişimin Fıkra Kültürü Üzerindeki Etkisi

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, yukarıda görüldüğü üzere son yarım asırda önemli bir sosyo-demografik değişim ve bu değişime bağlı sosyo-kültürel farklılıklar yaşamıştır. Elbette kültüre ait değişimler, toplulukların gelişmesinde önemli bir faktördür (Turhan, 2018: 13). Ancak kültür, toplumsal dinamiklerden doğrudan beslenen bir yapı olduğundan kültürün değişimine paralel olarak anlatı geleneklerinin de değişmesi, beraberinde farklı değişimlerin habercisi olarak düşünülmelidir. Kars bağlamında geçmiş dönemlerde nüfusun Türk soylu kitleden oluştuğu, ekonomik ve politik açıdan da bu kitlenin bölge kültürüne kendi damgasını vurduğu bilinmektedir. Ancak özellikle 1980’lerde Türkiye genelinde yaşanan kentleşme hareketleri Kars özelinde de kendini göstermiş gerek kentli kitle gerek köy halkı başta iş bulma kaygısıyla sanayi merkezlerine göç etmiştir. Bu göç hareketliliği Kars’ta yaşayan her kesimden insanı etkilemekle birlikte özellikle Türkmen kitle bu göçlerden fazlasıyla etkilenmiş; köylerini terk ederek başta İstanbul, Ankara, İzmir olmak üzere kent merkezlerine yerleşmişlerdir. Kars ve çevresinde XX. yüzyılın son çeyreğine kadar yoğun bir Türkmen nüfusunun varlığı ifade edilmektedir (Öncül, 2013: 36). Şu an bile hâlâ Türkmen köyü olarak bilinen otuz üzeri köy⁵ içerisinden; Karacaören, Hacihalil, Aşağı Sallıpınar, Yukarı Sallıpınar, Laloğlu ve Çaybaşı’nda Türkmen kitle varlığını nispeten korurken Kağızman’ın Yalnızzağaç, Böcüklü, Kömürlü, Yenice, Çukurayva Köylerinde ve Sarıkamış’ın Asbuğa köyünde Türkmen nüfus bulunmamaktadır. Diğer köylerde ise Türkmen hane sayısı yalnızca birkaç aileden oluşmakta (Öncül, 2013: 36), geriye kalan aileler ise Kürt kitleden oluşmaktadır. Kürt nüfus Türkmen ailelerin göçüyle birlikte köylere yerleşmeye başlamıştır. Türkiye’de yaşanan toplumsal ve siyasal hareketliliğe paralel olarak çalışmaya konu olan Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, özellikle demografik anlamda yatay değişimi oldukça yakından ve Türkiye genelinden çok daha yüksek oranda yaşamış ve yaşamaktadır.

Tarihi olaylar sonucunda önce demografide sonra siyasal yapıda meydana gelen bu değişim, kültürün bir parçası olan fıkralarda da kendini doğrudan hissettirmiştir. Bölge fıkraları incelendiğinde Terekeme, Yerli, Azeri, Türkmen gibi daha ziyade tarih ve inanç merkezli Türk soylu ifadelerin yanında bölgede aşiret ya da Kürt olarak adlandırılan kitlenin de fıkra tiplerinden birini oluşturduğu görülür. Bu fıkra tiplerinin büyük bir bölümünün konusu, bölgenin belirtilen yapısı gereği farklı adlandırmalara bağlı şekillenmiş grup ve mezhepleri

⁵ Merkez: Karacaören, Hacihalil; Selim İlçesi: Laloğlu, Katranlı, Mollamustafa, Akyar, Yeşiltepe, Büyükdere, Alisofu, Yukarıkotanlı, İğdir, Aşağıkotanlı, Çaybaşı, Cavlak, Karaçayır, Akpınar, Dölbentli, Oluklu, Tozluca, Yamaçlı, Ciplaklı. Sarıkamış İlçesi: Boyalı, Aşağı Sallıpınar, Yukarı Sallıpınar, Asbuğa. Kağızman İlçesi: Yalnızzağaç, Böcüklü, Kömürlü, Pashı, Yenice, Çukurayva (Öncül, 2013: 35).

temsil eden kişilerden oluşur. Kimlik ve aidiyet kapsamında çoğunlukla doğrudan doğruya birbirinin karşısına çıkmak istemeyen bu gruplar; birbirine karşı olan düşünce, tutum ve davranışlarını fıkra kahramanın ağzından ifade eder. Bu bağlamda toplum hayatında meydana gelen her türlü olay, durum, vaka sözlü ve yazılı edebî geleneğe önemli bir konu alanı oluşturmaktadır. Dolayısıyla Kars merkezli fıkralar ve fıkra tiplerinde de “anlatının ait olduğu döneme dair çeşitli konulardaki toplumsal algı, bireyler arası ilişkiler, iktidar ve halk ilişkisi, yüceltilmiş ya da yasaklanmış dinî ve ahlâki öğretiler” (Sol, 2019: 60) bulunmaktadır.

Bölgede son yüzyılda ve özellikle de yakın dönemde yaşanan demografik değişimler, sözlü kültür ürünlerini ve dolayısıyla fıkra türünü etkilemiştir. Özellikle fıkra tipleri üzerinde belirgin bir biçimde hissedilen bu durum Kars fıkra tiplerini bir değişim sürecine sokmuştur. Örneğin fıkralarda özellikle Kürtlere yönelik olarak kullanılan saflık, eğitimsizlik ifadelerinin; bugün bölge nüfusunun ekonomik ve politik gerçekliği içinde önemli bir yer tutan Kürt nüfusunu rahatsız edeceği düşüncesi; bu fıkraların anlatılmasını büyük oranda engellemektedir. Kars’ın genel nüfusu içerisinde Kürt nüfusun önemli bir orana yükselmesi bu durumun temel gerekçelerinden biridir. Kürtler açısından bakıldığında yerleşim yeri için önceleri kentin kırsal kesimleri tercih edilirken günümüzde ekonomik koşulların verdiği imkânlar ölçüsünde daha çok kent merkezine yakın yerler tercih edilmektedir (Özyakışır, 2017: 1131). Sosyal yapıda meydana gelen bu değişimler sonrası, bölge halkının samimi ortamlar içerisinde nispeten hâlâ yaşattığı fıkralar ve fıkra tipleri, yakın bir süreçte tamamıyla unutulacaktır. Öte yandan İstanbul ve çevresine büyük göç veren Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, başta İstanbul olmak üzere çeşitli dernek ve sivil toplum kuruluşları kapsamında bir araya gelen bölge insanının söylemlerinde geçmişten getirilen fıkraların ve fıkra tiplerinin yaşatıldığı görülmektedir. Aslında durumun İstanbul ve diğer büyük kentlerdeki farklılığın nedeni, bu kentlerde yaşayan Kars kökenli kişilerin sosyolojik kabulleri ve sosyal ilişkilerdeki yapının fonksiyonu olarak özetlenebilir. Ancak fıkraların büyük şehirlerde, bölgeden kopan ancak bir şekilde birbirine yakın mekânlarda yaşayan nüfus arasında varlığını devam ettirmesi, sosyolojik anlamda Kars fıkra kültüründe yaşanan değişimin de sebebini bir noktaya kadar açıklamaktadır. Yerel bazda yaşanan bu değişiminin arkasında demografideki değişim -özellikle iki binli yıllar sonrası- Kürt nüfusun hem şehir merkezinde hem de köylerde artmaya başlamasıyla kendini göstermiştir. Bu tarihlerden itibaren artan Kürt nüfusu siyasal anlamda da Türkiye siyasal hareketliliğine paralel bir şekilde değişim göstermiştir. Özellikle son on yılda, bu yapılanma genel ve yerel seçimlerde kendini göstermiş ve milletvekillerinden bir kısmı ve belediye başkanı HDP’li adaylar arasından seçilmiştir. Oy oranı itibarıyla HDP’nin gerek kent gerekse Kars genelinde seçmenini

önemli ölçüde artırması, bu kitlenin Kars'taki nüfus oranını yaklaşık olarak yansıtmaktadır. Ancak çalışmanın asıl üzerinde durduğu şey, bu hızlı siyasal değişimin fıkra türüne olan etkisidir. Nitekim bu, değişimin kısa süreli olmayacağıyla ilgili bir argüman olmanın yanı sıra Kars özelinde, fıkra kültüründe yaşanan dönüşümün sosyo-politik alt yapısıyla ilgili de bilgi vermektedir.

Sosyal ve siyasal etkenlerin somut bir şekilde etkilediği Kars fıkralarında tiplerin genel özellikleri; anlatı formunun yapısı gereği karşıt öğelerin, kişilerin yarattığı olaylardan oluşmakta ve fıkra içerisinde yer alan her tip, karşıt tipinin özellikleriyle yaşamaktadır. Fıkralar 'tez' ve 'anti tez' karşıtlığının üzerine kurulmuştur (Eker, 2009: 115). Bu fıkralarda; halkın ortak fikri, zekâsı, adalet duygusu, mantık gücü, hayalperestliği, akıllı ve bilgisi fıkra tipleri aracılığıyla aktarılır ve halk; fıkra tipinin diliyle konuşur, tenkitlerini onunla yapar, görüşlerini onunla açıklar (Yıldırım, 1999: 10-11).

Fıkraların kendi bünyesinde incelenmesi gereken formel yapıları vardır ve bu formeller fıkranın üslup özelliklerini de etkilemektedir (Akçam vd., 2016: 207). Kars fıkralarında coğrafyanın ve yaşam tarzının bir sonucu olarak daha çok dış mekân görünmektedir. Bu fıkralar, fıkra anlatı formunun genel mantığı dışında bir nitelik göstermemekle birlikte, yerel özelliklerle dolu olması ve anlatıcısının (yörenin) ağız özelliklerini kullanması bakımından kendine özgü bir dizi yerel özelliğe sahiptir. Fıkranın en önemli gülme ögesi olan korku ve beklenmedik son, bu fıkralarda da fıkra türünün genel yapısına uygundur. Ancak gülme ögesine ait unsurların tam anlamıyla anlaşılması için bölgenin yerel değerlerinin, toplumsal izdüşümlerinin ve yaklaşık yüz yıllık tarihi süreç sonrası doğan/doğrulan yapının bilinmesi gerekmektedir. Örneğin bölgede uzun kış gecelerinden bahsedilmesine karşın iç mekânın kapalı hali fıkralara yansımamıştır. Öte yandan yayla kültürüne bağlı olarak kırların zenginliği, yaşamın ev dışında geniş otlaklarda ve yaylalarda geçmesi ve buna bağlı gelişen ekonomik alt yapı fıkralarda kendini hissettirmektedir. Yakın geçmiş zamanın izlerini ve günün ve mevsimlerin her anını yansıtan fıkralarda geniş bir zaman dilimine ait kesitler söz konusudur. Görülen zamanın arka planında, yukarıda belirtilen tarihsel zamanın yansımalarıyla oluşan bir zaman dilimi işlenmektedir. Bölge insanının yaşam şartlarının, kullandığı eşyaların, yaşama bakış açısının net bir şekilde yansıdığı fıkralar bölgenin sosyal psikolojini içermesi noktasında detaylandırılması gereken nitelikleri de içerisinde taşımaktadır.

Bölgede oluşmuş fıkra kültürü içerisinde belirginleşen etnik-dinsel kimliğe dayalı sosyo-psikolojik bölünme değerlendirildiğinde, Karapapak⁶ ya da Terekeme olarak adlandırılan Türkler, dinî değerlere karşı zayıf; Caferi mezhebine mensup ve Azeri olarak adlandırılan

Türkler: ayrıntıcı, menfaatçi, benmerkezci; Osmanlı İmparatorluğu döneminde bölgede yaşayan ve Yerli olarak tanımlanan Türkler: işbirlikçi, kıskanç, başkalarının gelişimini ve iyi olmasını istemeyen; Türkmen olarak adlandırılan diğer Türk kitle fıkralarda çok görülmemekle birlikte bazı durumlarda inanç merkezli sözlerle ve sıfatlarla anılmaktadır. Türk nüfus üzerine yapılan bu yorumların yanı sıra, Kürt nüfusa ait fıkra tiplerini de yoğun bir şekilde görmek mümkündür. Bu nüfusun kentte yaşamamasından kaynaklı olarak genel kabulden uzak ve eğitimsiz bir kitle izlenimi doğuran, çevresindeki olay ve durumlardan habersiz olan kişileri çağrıştıran sıfatlar ile karşılaşmak mümkündür.

Kars fıkra kültürü içerisinde ön plana çıkan fıkra tiplerini birkaç örnekle incelemek gerekirse, yöre halkı içerisinde Terekeme alt kimliği ile tanımlanan kitle için anlatılan bir fıkra örneği şu şekildedir:

Hayatı boyunca camiye hiç gitmeyen –namaz kılmak için dâhi- Terekeme'nin oğlu, ona aksilik yapar ve o da oğluna kızar ve oğlunu kovalamaya başlar. Oğlan biraz kurnazdır, ne yapayım diye düşünürken aklına camiye gitmek gelir. Babasının camiye girmeyeceğini bilen oğul, camiye gider ve caminin girişinde uzanır. Oğlunun arkasından gelen baba, " Bu yaşa kadar oraya (camiye) girmedim, bu yaştan sonra beni oraya (camiye) sokma!" diye uyarıda bulunur (KK-1).

Terekeme 'ye sormuşlar:

-Kaç dua biliyorsun?

Terekeme:

-Dört tane

Demişler hangi duaları biliyorsun?

Terekeme:

-Üç Kulfallah bir Elham (KK-2).

Dini değerlerin zayıflığının anlatılmaya çalışıldığı bu tip, Kars fıkraları içerisinde belirgin bir şekilde yer almakta ve dini değerlerin zayıflığı Terekeme alt kimliği ile tanımlanan Türk kitle için öteki gruplarca tanımlayıcı bir unsur olarak genel kabul görmektedir.

Kars fıkra kültürü içerisinde ön plana çıkan bütün tiplerin özelliklerinin vurgulandığı birkaç fıkra örneği ise şu şekildedir:

Bir gün bir Kürt, bir Azeri, bir Yerli ve bir Terekeme oturuyorlarmış. Bir melek gelmiş ve demiş ki "Kendin için ne istersen, komşuna iki katını vereceğim." Kürt, bir sürü koyun istemiş; Terekeme, bir sürü at istemiş; Azeri, bana biraz altın ver demiş. Sıra Yerliye gelince Yerli, "Bir gözümü kör et ki komşumun iki gözü kör olsun." (KK-2) demiş.

Bir gün Kürt, Azeri, Terekeme çalışmak için yola çıkmışlar ve İran'a gitmişler. İranlılar bunların İranlı olmadığını anlamış İran'a almak istememişler ve onlara yüz tane kırbaç cezası vermişler. Bunlardan kırbaç cezasından önce bir isteklerinin olup olmadığını sormuşlar, bu isteklerini yerine getireceklerini söylemişler. İlk önce Terekeme'yi sırt üstü yatırmışlar ve ne istediğini sormuşlar. Terekeme: "Bana kırbaçları vurmadan önce sırtıma iki tane tüy yastık bağlayın." demiş. İsteği yerine gelmiş. Bu yastıklar ellide patlamış ve terekeme kalan elli kırbacı sırtına yemiş. Sıra Kürt'e gelmiş. "Peki, sen ne istersin?" demişler. Kürt burada akıllılık yaptığını sanarak demiş ki: "Bana da üç tüy yastık bağlayın." İsteği yerine gelmiş. Yastıklar yetmiş beşte patlamış. Kürt kalan yirmi beş kırbacı sırtına yemiş. Sıra Azeri'ye gelmiş, sormuşlar: "Sen ne istersin Azeri?" Azeri: "Ben sizden iki istekte bulunacağım ama sizin

yaptığının altında kalamam o yüzden bana iki yüz kırbaç vurun.” demiş. Adamlar biraz düşünmüş karar verip kabul etmişler ve sormuşlar: “Nedir isteklerin?” Azeri: “İlk önce kürdü sırtıma bağlayın sonra kürdün üstüne üç tane tüy yastık bağlayın.” demiş. Adamlar kabul etmiş. Yastıklar yetmiş beşte patlamış ve Kürt sırtına geri kalan kırbaçın hepsini yemiş. Ardından İranlılar onları memleketlerine göndermiş (KK-3).

Farklı kimlikler üzerinden gerçekleştirilen bu iki anlatıda, Yerli grubun temsilcisi olan fıkra tipi, başkalarının zarara uğraması karşılığında kendisini de zarara uğratabilecek kadar işbirlikçi, kıskanç ve içten pazarlıklı bir tip olarak ön plana çıkarken Azeri tip, benmerkezci, uyanık bir tipi temsil etmektedir.

Bir diğer örnek:

Azeri, Yerli, Terekeme ve Kürt bir yolculuğa çıkar. Yolda azıkları biter. Bir de fırtınaya yakalanırlar. Yakınlardaki bir köye giderler, bir evin kapısını çalarlar:

-Biz yolda tipiye yakalandık, yiyeceğimiz de bitti. Allah rızası için bizi bu gece misafir et.

-Tabi tabi buyurun, girin içeri.

Evde ateşin karşısına geçip ısınmaya başlarlar. Karınları acıkmıştır. Ev sahibinden yemek isterler.

Ev sahibi:

-Valla arkadaşlar bir tas çorbam var, hanginize yeter? Hepiniz birden yeseniz hiçbirinizin karnı doymaz, bir çare bulun.

Dört arkadaş konuşup karar verir. Uyuyacaklar, uyandıklarında en güzel rüyayı kim görmüşse çorbayı o içecek. Uykuya dalarlar. Açlıktan 2-3 saat sonra uyanırlar ve rüyalarını anlatmaya başlarlar. İlk Yerli anlatır:

-Ben rüyamda Hz. Osman efendimizi gördüm, bana dedi ki:

-Çorba senin hakkındır, sen iç.

Kürt:

-Ben rüyamda Abubekir Hazretlerini gördüm bana dedi ki:

-Sen çok mübarek birisin, çorba senin hakkındır.

Terekeme:

-Ben de Hz. Ömer efendimizi gördüm, dedi ki:

-Hepsinden en iyisi, en mübareği sensin, sen ye çorbayı.

Azeri:

-Valla ben de yenice yatmıştım, Hz. Eli dedi ki:

-Ey köpeoğlu! Ne durursun, kalk iç çorbayı, ben de kalkıp içtim çorbayı. (KK-3)

Kars içerisindeki belirginleşen bu tiplerin dışında özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kars'ın ekonomik anlamda zayıflamasıyla birlikte ön plana çıkan Erzurum ve Erzurumlu tipi görünmektedir. Kars ve Erzurum'un 1970'li yıllarda toplum nezdinde siyasal görüş farklılığı kabul edilmiş, bu farklılık zamanla fıkralara yansımıştır.

“Kars ile Erzurum arasında sağ-sol çatışmaları malum. Seksen darbesinden sonra Karşlı hastasını getirmek üzere Erzurum'a gelir. Hastasını hastaneye yatırdıktan sonra bir kahveye geçip oturur. İçerdekiler yabancı olduğunu anlamışlardır.

Biri sorar: Gardaş nerelisen?

-Karşlyam.

-Gavat! Koministem demir.” (KK-4).

“Yıl 1976-78, görüş ayrılıkları ve şiddet başını almış gidiyor. İnsanlar ve şehirler birbirine düşman. Kars aşırı solcuların, Erzurum ise aşırı sağcılarının kontrolünde. Gelip geçen otobüsler gençlerin denetiminde. Erzurumluya göre Karanlı gençler komünist ve dinsiz. Karanlılara göre de Erzurumlular faşist. Bir gün Karanlı gençlerin bulunduğu bir otobüs, Erzurumlu gençler tarafından durdurulur; “Kars’ın komünistleri, Kars’ın dinsizleri inin aşağı” derler ve gençleri indirerek imtihan etmek isterler. Erzurumlu gençlerden birisi Karanlı bir gence dönerek:

-Ola çelimeî şahadet cetir, der. Karanlı bir solukta söyler.

Soruyu soran Erzurumlu şaşkınlıkla dinler ve yanında bulunan arkadaşına:

-Ola Selehattin hele Resul emmime sor çi bu doğru mi ohir yoksa yalnis mi? Selahattin cevap verir:

- Ola eyle hızlı ohudu çi ahlım da tutamirem çi soram. (KK-4)

Erzurumlu ve Karanlı tip üzerinden anlatılan bu fıkralar iki ayrı şehirde gelişen siyasal görüş ayrılığının dillendirildiği kültürel bir yapı olmanın daha ilerisinde; Kars’ın demografik, tarihsel ve ekonomik yapısına ait unsurları da görünür kılmaktadır.

Fıkralar özellikle yerelde “yerel kültür kodları” ile yaşatıldığından belirtilen değişimlerin kendini keskin bir şekilde hissettirdiği Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi fıkra kültürü, toplumsal gruplar arasında etnik-dinsel kimliğe dayalı farklılıklar üzerine kurulan vakalardan oluşmaktadır. Bunlarda genel olarak görülen, farklı kimliklere mensup bireylerin fıkra aracılığıyla birbirinin karşısına çıkmalarıdır. Bu fıkralarda daha çok farklı kimliklerin birbirini ötekileştirdiği birbirine karşı aşağılayıcı bir tutum sergilediği görülmektedir. Mizah aracılığıyla sağlanan bu durum gülmenin altında yatan farklı nedenlerin olduğunu göstermektedir. İnsanlar cezalandırmak, küçümsemek, alay etmek, onaylamak, dikkat çekmek için de gülebilirler (Sağlam, 2013:102). Burada ilk olarak belirtilmesi gereken fıkra türünün toplumsal, ekonomik, siyasal görüş ayrılıkları sonucu doğan çatışmalar; aile, ahlak, hukuk, yardımlaşma ve diğer sosyal hayatın gündelik kusurlarıyla ilgili olduğudur (Yıldırım, 1999: 6). Daha çok mizah aracılığıyla sağlanan bu durum, gülmenin sosyolojik boyutunu oluşturmaktadır (Sağlam, 2013:102). İkincisi, bir tür toplumsal çatışma ve ikilik üzerine kurgulanmış fikranın, bu yönüyle “kimlik” ile doğrudan ilintili bir yanının bulunduğudır. Bu kapsamda, biz-siz, o-onlar arasında kurulan ilişkide “kimlik”, toplumsal bir varlık olarak insana özgü belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü” (TDK, 2005: 1182) olarak kabul edildiğinde, kişinin kim olduğunu sağlarken kim olmadığına da kanıtlayıcısı olmaktadır. Bu tanımlama, kimliğin insanlarla diğer insanlar arasında aynı ya da farklı noktalar bağlamında bir aidiyet probleminin olduğunu belirler (Weeks, 1998: 85). Bununla birlikte ister bireysel kimlik olsun ister toplumsal kimlik, bir sürece ve etkileşime tabidir. Yani kimlik üretiminin meydana gelmesi, her şekilde birbirinin farklılığını çeşitli nedenlerden dolayı kabul etmiş topluluklar arasında kurulan bir etkileşimden beslenmek zorundadır. Dahası bir yapı içinde yaşayan

insanlar arasında doğan etkileşim bir melezleşme ya da aynı üst kimliğe bağlı alt kimliklerin üretilmesine de ortam sağlayabilir. Öyleyse kimlik üzerinden kurulan tüm bu farklılıklar göz önüne alındığında, insanların türdeş olmadığı, en fazla türdeşlik eğilimi gösteren küçük ölçekli toplulukların bile yaş, cinsiyet, statü gibi farklılıklarla (Özbudun, 2015: 18) birbirinden ayrıldığı söylenebilir.

Türk kimliği üzerine yapılacak bir incelemede değinilecek ilk konu, konar-göçer yaşamdan yerleşik düzene geçiş sonrası Türk kültür hayatında yaşanan değişimin boyutlarıdır. Dilde ve fikirde yaşanan bu değişim, özellikle bugün gelinen noktanın anlaşılabilirliğini kolaylaştıracağı için kültür çeşitliliğinin başlangıç noktası olarak görülmeli, ayrıca kültür çeşitliliğinin başlangıç noktasına, konar-göçer yaşam biçiminin değişimini koymak, hem çalışma sahasının geçmiş ile bağlantısını göstermesi bakımından hem de fıkra kültüründe kendisine yer edinen değerlerin anlaşılması bakımından önemli bir argüman olacaktır. Diğer yandan fıkra formu içerisinde belli tipler üzerinden oluşturulan toplumsal söylemlerin sadece kimlikle ilgili olmadığı aynı zamanda sosyo-politik yapıyla ilgili bir durum olduğu da değerlendirmeye dâhil edilmelidir. Ancak bu değerlendirmede kimlik, sosyo-politik yapıdan ayrı tutulamayacağı gibi tam anlamıyla onunla ele alınmamalıdır.

Genelde fıkra anlatı formu içerisinde, özelde Kars fıkralarında ön plana çıkan kimlik ve onun etrafında üretilen toplumsal bilinç biçimleri iktidar ve sosyo-politik değerlerde yaşanan algı farklılıklarına göre yönünü belirlemektedir. Bu durum, fıkranın konularını günlük olaylardan alması ve gerçekçi bir yapı arz etmenin ötesine geçip iktidar gücün dünya görüşü, hayata ve kimliklere yaklaşımı ile de ilgilidir. Bu noktada, gülme ve iktidar arasında bir ittifaktan bahsedilebilir. Şöyle ki yaygın olan politik söylem veya baskın olan kimlik bir diğeri üzerinde etki yaratacağı için neyin, kimin için komik kimin için ötekileştirici olacağını da belirleyecektir. Buradan hareketle fıkra özelinde ön plana çıkan söylemlerin siyasal düzlemde yaşanan dönüşümlerden etkileneceği ve bir değişime tabi olacağı sonucu çıkmaktadır. Ancak burada belirtilmesi gereken şey, bu değişimin siyasal değişim kadar hızlı olmayacağı ve barındırdığı kültürel öğeleri uzun süre içerisinde farklı gösterge unsurlarıyla yaşatacağıdır. Öte yandan değişim/dönüşüm sürecine etki eden bir diğer öge, Kars fıkralarının temel yapısını teşkil eden kimlik ile ilgilidir. Özellikle Kars demografisinde yaşanan kimlik tabanlı değişim⁶ ele alındığında, fıkralarda belirginleşen dönüşümün sadece siyasal atmosferden etkilenmediği, aynı

⁶ Yerlilerin %70,2'si, Terekemelerin %60,5'i ve Azerilerin %54'ü göç etmeyi düşünürken bu oran Kürtlerde %41,9 olarak tespit edilmiştir. Yani etnik kimlik açısından göç etme düşüncesinde önemli farklılıkların olduğu görülmektedir (Özyakışır, 2017: 1134).

zamanda bölgede çoğunluk olan kimlik ile ilgili bir sürece bağlı olduğu görülmektedir. Ayrıca bölgede yaşanan göçlerin sadece ekonomik kaynaklı olmaması, sosyolojik sebeplerinin de olması göçün farklı nedenlerinin olduğunu da ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç

İki binli yıllardan itibaren Türkiye’de değişen ve gelişen yeni politik söylemler, Kars fıkralarındaki yerel tiplere yönelik kabullerin değişimine yeni bir boyut kazandırmıştır. Fıkra; toplulukların ötekileştirdiği, yerdığı, kendinden saymadığı diğer insanları mevcut sosyo-politik otoriteden aldığı güçle tanımlamaktadır. Bu anlamda temel işlevi, ifade edilmek istenene aracı olmaktır. Kars fıkra tiplerinde şu an görünür hale gelen ancak henüz tüm fıkralarda dillendirilmeyen tip değişiminin iktidar, birey-toplum/devlet ilişkisi üzerine kurulu olduğu ve siyasal hayatta yaşanan, yaşanması muhtemel otorite değişikliğinden etkilendiği ve bu doğrultuda dönüştüğü söylenebilir.

Fıkra belleğinin ana ögesi toplulukların genel düşüncesinin üretim, aktarım yeri olmasıdır. Türk halk edebiyatında sözlü edebiyatın ürünleri arasında yer alan fıkralar daha çok hoş vakit geçirmek, gülmek eğlenmek ya da bireyin ya da topluluğun başka birey ya da topluluk için doğrudan söyleyemediğini söylemek amacıyla anlatılır. Halk zekâsının ürünü olan fıkralar, bir olayı ya da bir görüşü kısaca anlattığı için toplumsal olaylardan bağımsız değildir. Bu nedenle toplulukları etkileyecek, demografik, sosyolojik, siyasal güç ile ilgili herhangi bir değişimin fıkra türü içerisinde belirginleşmesi, kendine yer açması veya zamanla bir değişimle karşı karşıya kalması mümkündür.

Kars fıkra tiplerden hareketle fıkra tipleri üzerinden belirginleşen ilk detay, Türk toplumundaki mezhepsel alt kimlik bölünmüşlüğüne karşın siyasallaşan Kürt kimliğinin fıkra söylemi içerisinde ayrı alt kimliklerle dillendirilmemesidir. İkincisi, demografik yapıda yaşanan değişim sonrası fıkra anlatma geleneğinde yaşanan değişimdir. Özellikle Kürt kimliğinin ön plana çıktığı fıkralarda, bu kimlikle ilgili alaycı ifadelerin kullanılması bölgede yaşayan Kürt nüfusunu rahatsız edeceği veya toplumsal çatışma yaratacağı düşüncesiyle anlatılmamaktadır. Ancak bu değişim, sadece demografik yapıyla ilgili bir durum olarak düşünülmemeli, yukarıda da bahsedildiği gibi demografiye bağlı olarak yaşanan siyasallaşmanın fıkra tipine olan etkisi olarak ele alınmalıdır.

Kaynakça

- AKÇAM, Harun ve Nagihan Çetin (2016). “Fıkralar Masal Türü Sınıflandırmasında Ele Alınabilir Mi?”, *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, C. 8, s. 200 - 208.
- ARSLAN, Nebahat Oran ve İlyas Topçu (2012). “Cumhuriyet Dönemi Kars'ta Nüfus”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 12, S.12, s. 87-124.
- AYDIN, Suavi (2012), “Türkiye'nin Etnik Yapısı”, *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*”, (ed. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- EKER, Gülin Öğüt (2009). *İnsan, Kültür, Mizah*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERSÖZ, Serpil. “Ahıska'da İki Büyük Ağız Grubu: Terekeme ve Yerli Tür”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 2, S.4, s. 105-115.
- ÖNCÜL, Kürşat (2013). *Kars Türkmenleri: Folklor ve İnançları*. Ankara: Hâkim Yayınları.
- ÖZBUDUN, Sibel (2015). *Hermes'ten İdris'e Bir Dinsel Geleneğin Dönüşüm Dinamikleri*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- ÖZDEMİR, Nebi (2010). “Mizah, eleştirel düşünce ve bilgelik: Nasreddin Hoca”. *Milli Folklor*, C.11, S. 87, s. 27-40.
- ÖZYAKIŞIR, Deniz (2017). “Göç Olgusuna Etnik Kimlik Açısından Bir Yaklaşım: Kars Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.19, S. 52, s. 1130-1138.
- SAĞLAM, Müzeyyen (2013). “Bektaşî Fıkralarının “Uyumsuzluk Kuramı” Bağlamında İncelenmesi”. *Milli Folklor*, C.25, S. 98, s. 100-108.
- SOL, Selma (2019). “Nasrettin Hoca Fıkralarında Yoksulluk Eleştirisi”. *Folklor/Edebiyat*, C.25, S. 97, s. 55-70.
- TURHAN, Mümtaz (2018). *Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikolojik Bakımdan Bir Tetkik*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu* (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- WEEKS, Jeffrey (1998). *Farklılığın Değeri, Kimlik: Topluluk, Kültür, Farklılık*. (çev. İrem Sağlamer). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- YILDIRIM, Dursun (1999). *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Sözlü Kaynak:

KK-1: Muhammed Raşit Yurttapan, Erkek, 38, Kars, Veteriner Hekim, Yüksek Lisans, 25.04.2017.

KK-2: Nilgün Yurttapan, Kadın, 40, Kars, Mühendis, Yüksek Lisans, 25.04.2017.

KK-3: Gönül Olca, Kadın, 39, Kars, Ev Hanımı, İlkokul, 20. 04. 2015.

KK-4: Zübeyde Sertkayalı, Kadın, 40, Kars /Mağaracık, Ev Hanımı, İlkokul, 20. 04. 2015.